

М.В.СОЛОВЕЙ,
кандидат педагогічних наук,
(м. Хмельницький);
О.М.ГУЦАЛЮК,
соціальний педагог
(м. Хмельницький)

ДИТЯЧА БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ: ОКРЕМІ ВИСНОВКИ З ІСТОРІЇ І СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В УМОВАХ ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглядаються питання дитячої бездоглядності як результату соціально-економічних і політичних деструкцій у суспільстві. Досліджується соціально-психологічний портрет дітей в умовах притулку для неповнолітніх. На основі практичного досвіду пропонуються форми їх соціально-педагогічного супроводу.

Ключові слова: *проблемна сім'я, дитяча бездоглядність, діти вулиці, дитячий притулок, соціально-педагогічний супровід.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Історико-педагогічний аналіз дитячої бездоглядності вказує на те, що це явище виникає в період соціально-економічних перемін, які несуть у суспільство певні деструктивні зміни (стихийне лихо, епідемії), в наслідок яких гинуть батьки, а діти вимушено залишаються на вулиці.

У розвитку цього негативного соціального явища в Україні академік М.Д.Ярмаченко [1] виділяє три періоди. Це початок століття, коли внаслідок першої світової війни та революції дитяча безпритульність набрала загрозливих форм. Це 40-50 роки, коли на вулиці знову залишилися мільйони дітей, чиї батьки загинули в роки Великої Вітчизняної війни, або померли від ран після війни. І третій період триває з початку – 90 років, коли у зв'язку із трансформаційними змінами, що сталися в Україні, дитяча бездоглядність а з нею і безпритульність знову набули масового характеру.

Це у значній мірі було зумовлено економічними та соціальними суперечностями, які в кінці 90-х років ХХ і на початку ХХІ століття торкнулись усіх верств населення і в першу чергу позначились на одній з найменш захищеної категорії – дітях. На фоні девальвації моральних та загальнолюдських цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення постійно збільшувалась кількість бездоглядних дітей. Новою ознакою цього явища стало те, що значну частину складають „діти-сироти” при живих батьках. У щорічній Державній доповіді про становище дітей в Україні [2] серед причин актуалізації цього соціально негативного явища у сучасному суспільстві називаються й такі, як зниження відповідальності батьків за виховання дітей; *загострення конфліктів між батьками і дітьми; послаблення роботи щодо організації дозвілля дітей за місцем проживання, пропаганда засобами масової інформації веселого „легкого” життя; інтенсифікація міграційних процесів, тощо.*

Для соціального захисту таких дітей в Україні створюються притулки, як соціально-педагогічні інституції, в яких здійснюється тимчасове їх утримання, вживається комплекс заходів, спрямованих на соціально-педагогічну реабілітацію. За даними державного комітету у справах сім'ї та молоді лише у 2002 році таку допомогу отримали понад 30 тисяч неповнолітніх [3]. Більшість з них (понад 50% відсотків) була доставлена до притулків за бродяжництво. Понад тридцять відсотків почали жити на вулиці через конфлікти в сім'ї, – дванадцять звернулись за допомогою самі, решта були доставлені кримінальною міліцією як такі, котрих вилучили із сімей, які вели нездоровий, аморальний спосіб життя.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сучасні соціально-педагогічні дослідження дитячої бездоглядності в Україні започатковані В.М.Оржехівською і В.Є.Виноградовою-Бондаренко [4]. Ю.М.Якубова та інші [5] здійснили теоретико-методологічний аналіз і типологію проблемних сімей та обґрунтували соціально-психологічні аспекти роботи дітьми вихованими у таких сім'ях. Здійснивши ситуативний аналіз „дітей вулиці” Л.С.Волинець і О.О.Січкара [6] обґрунтовують їх соціально-психологічний портрет.

Психолого-педагогічні аспекти реабілітації дітей, вилучених із праці на вулиці, розглядають О.І.Петрушак та І.І.Цушко [7]. Ними вивчено психологічні наслідки праці дітей на вулиці. На основі глибокого аналізу психології підлітка пропонуються сучасні форми психолого-педагогічної реабілітації дітей, вилучених із незаконних, ганебних форм праці. Цими ж авторами [8] розроблено психолого-педагогічні засади реабілітації дітей вилучених із секс-бізнесу. На основі дослідження

порушень психіки особистості дівчат, які займались наданням сексуальних послуг, викладено підходи щодо допомоги дітям, які зазнали сексуального насильства.

Значний внесок у розробку проблеми зроблено А.Й.Капською [9], яка здійснила системний соціальний аналіз безпритульних дітей і подала обґрунтування щодо їх класифікації. На її думку, це *діти, які реально не мають сім'ї й постійно живуть на вулиці; діти, які постійно мешкають на вулиці й мають асоціальні сім'ї; які не мають сім'ї, але періодично мешкають то вдома то на вулиці; діти, які періодично живуть на вулиці і мають асоціальну сім'ю; діти, які періодично живуть то в дома, то на вулиці і мають умовно нормальну сім'ю; діти, які мешкають вдома, але батьків(опікунів) не мають; діти, які мешкають вдома, але їхня сім'я асоціальна.*

Разом з тим, наш досвід роботи в притулку для неповнолітніх вказує на необхідність продовження системних досліджень щодо організації соціально-педагогічної роботи в установах такого типу. Діти, які прибувають у притулок, не завжди відповідають описаним категоріям. Вони різні, мають специфічні особистісні характеристики, що спонукає до удосконалення форм і засобів соціально-педагогічної роботи в умовах короткотермінового перебування у стаціонарному закладі із соціально-реабілітаційним спрямуванням діяльності.

Формулювання цілей статті... Автори поставили за мету здійснити ситуативний аналіз стану і причин дитячої бездоглядності, описати соціально-психологічний портрет дітей, доставлених до притулку, напрями та форми соціально-педагогічної роботи з ними в умовах такого закладу.

Виклад основного матеріалу... Узагальнюючи новітні соціально-педагогічні дослідження, ми поділяємо думку про те, що основними причинами бездоглядності, а відтак і потрапляння дітей на вулицю, а відтак до притулків є: *матеріальна неспроможність сім'ї утримувати дітей, жорстокі форми виховання дітей у таких сім'ях, часті побиття, психологічні знущання; наростання психологічної кризи між дітьми та батьками у звичайних сім'ях аж до втечі дітей з дому; криза сімейних цінностей, відокремлення подружнього життя від батьківства, неспроможність сім'ї виконувати виховні функції, внаслідок чого зростає кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують влаштування.*

За результатами соціально-педагогічного аналізу контингенту дітей, доставлених у Хмельницький обласний притулок для неповнолітніх з липня 2005 року по цей час, встановлено, що в основному до притулку прибували близько 300 дітей в рік; це були діти віком 13-15 років. Ми виявили, що у притулку перебувають переважно хлопці, у яких місцем реєстрації (проживання) є сільська місцевість (49 % відсотків).

Ми умовно поділили цих дітей на дві групи. Перша – це діти, які *не втратили зв'язок зі своїми родинами. Вони живуть в нормальних сім'ях, але час від часу полишають їх і мешкають на вулиці.* На нашу думку, це – романтики. Вони систематично втікають з дому з метою подорожування. Кошти для цього беруть у батьків, або родичів. Мотивують свої дії прагненням знайти цікаві пригоди, що цілком ймовірно для такого віку. Вони комунікабельні, легко йдуть на спілкування, проявляють інтерес до навколишніх подій і справ.

Друга група, – їх у нашій практиці було більше, – це діти, які постійно живуть на вулиці, не мають сім'ї, або ж у них сім'ї асоціальні, займаються різними видами праці, як правило – соціально ганебними (жебракують, крадуть, збирають пляшки, макулатуру) і повністю втратили стосунки з родиною. Найчастіше вони розповідають, що шукають місця, де можна непогано заробити. При цьому усвідомлюють ганебність (за виключенням окремих клієнтів) вуличного життя і вуличної праці. Проте відмовитись від жебракування, крадіжок та іншого, на їхню думку, не можна, тому, що це *„...справа, яка дозволяє швидко заробити гроші” і, найголовніше, повністю використати їх для задоволення своїх потреб (купити клей, цигарки, солодоці тощо).* Для них характерні специфічні типи поведінки, які зумовлені способом життя та соціальним оточенням. Насамперед це емоційна нестійкість, схильність до обману, агресивність. Дуже часто і, як правило, характеризується яскраво вираженими тенденціями до демонстративної поведінки.

Підтверджується, що безпритульні діти мають знижені антропометричні показники, різного роду порушення адаптаційного, психологічного і соматичного характеру. Всі, хто потрапляє до притулку, хворі. Найбільш поширеними є дерматологічні, венеричні, простудні, шлункові хвороби, а також такі, що викликані переохолодженням організму. Деякі вихованці хворіють на туберкульоз, дифтерію, дизентерію, мають токсичну, алкогольну та наркотичну залежність.

На основі співбесід з'ясовано, що всі вихованці, з якими ми працювали, як правило, намагаються виглядати більш дорослими, довести, що вони самостійні і незалежні. У більшості випадків легко йдуть на спілкування, демонстративно поводять себе, свій статус аргументують тим, що самі себе забезпечують одягом, їжею, самі шукають місце на нічліг. Проте, на нашу думку, такий новоутворений компонент дорослості у їх свідомості нестійкий, несправжній. Під час спілкування з вихователем у них іноді спливають слова про дім, про сім'ю, про неправомірність своєї поведінки. Але таке буває рідко і лише тоді, коли є хоча б незначний комунікативний контакт

з вихователем. Ми спостерігали таких дітей вночі, коли вони залишались на одинці із своєю совістю і тихо плакали в *п о д у ш к у (д у ш а)*. Ми називаємо *це плачем душі на струнах змученої свідомості*. Коли розум усвідомлює, що так жити неможливо, так зле, а до кого пригорнутись, кому розповісти про все, хто дасть відповідь чому така доля – не зрозуміло. Але це вночі, на самоті, коли свідомість балансує між лещатами совісті і фактами жорстокої реальності, які час від часу спливають у пам'яті, з'являються в уяві. Однак серед ровесників (*побратимів за обставинами життя*) про таке не розмовляють. В таких обставинах у їх свідомості чітко, майже стереотипно домінує думка, що розмови про любов, повагу до батьків є ознакою слабкості. А хто у п'ятнадцять років хоче бути слабким?.. Заохочується сила, а її ознаки яскраво проявляються у різних формах агресії. Наші підопічні агресивно налаштовані до всіх: *до своїх ровесників, до вихователів, до персоналу*. У колективі ровесників агресія проявляється не тільки у вербальній формі (крик, нецензурні слова), а й фізичній. Ми розглядаємо це як примітивний захист від бруду, який вилився на них від суспільства, від близьких і рідних людей.

Практично всі діти, з якими ми працювали, мають низький рівень пізнавальних інтересів і відповідно освіти. При цьому лише окремі усвідомлюють, що без освіти неможливо досягти успіхів в житті. Проте, повертаючись в домівку, не всі йдуть до школи, а ті, що так роблять, часто знову повертаються на вулицю. У нашій практиці у всіх утікачів одне пояснення такого вчинку: *„На вулиці краще тому, що почуваси себе вільним (Олег); можна швидко зробити гроші і гарно відпочити (Віктор); можна одержати їжу, одяг, ліки (Сергій)“ і тому подібне*. Отож, діти називали, власне сумнівні переваги, а справжні причини або не розуміли, або свідомо замовчували. Насправді причина в іншому, і це помітно з розповідей про рідних, про сім'ю, яка для переважної більшості дітей не стала оберегом і місцем для нормального виховання. Ми схильні думати, що домінанта вулиці активується ще й тому, що сучасна загальноосвітня школа чи школа-інтернат для таких дітей не стала осередком добра і затишку. Орієнтація на масовість, розвиток переважно когнітивних процесів особистості (*а чи багато вчителів вміють інше?*) практично відкидає духовний компонент (*душа то сутінки*) не відкриває (*не розуміє*), не працює з реальними потребами і мотивами життєдіяльності такої категорії дітей. На жаль, в таких ситуаціях не завжди адекватно спрацьовує соціально-психологічна служба. Таким чином, дитина залишається на одинці зі своїми сумлінням, проблемами і, як правило, знову виходить на вулицю.

Із вулиці у скрутний момент окремі з них самі повертаються до притулку. У нашій практиці було кілька таких випадків, і кожен раз підопічні мотивували свої дії простими речами, а саме: бажанням добре поїсти, відпочити, зігрітись, і лише один хотів поговорити про своє життя. Разом з тим кожен із цих фактів вказує лише на одну обставину, а саме – *п р о б л е м н у сім'ю*.

На початку 20-х – 30-х років ХХ століття А.С.Макаренко розробив систему виховання дітей такої категорії [10]. Найважливіші засоби впливу актуальні і зараз, і ми активно використовуємо їх у нашій практиці. Насамперед це дисципліна і режим, праця, слово вихователя, однолітка, вплив колективу, продумана система заохочень і покарань. Проте, А.С.Макаренко працював у дитячих виправних колоніях, де діти перебували тривалий час, в умовах стабільного колективу. У притулку діти перебувають короткий час в умовах нестійкої, тимчасової групи підлітків, які після надання їм соціально-педагогічної допомоги направляються в сім'ю, інтернати чи до опікунів.

В сучасній соціальній педагогіці [5; 9] обґрунтовані методи вуличної роботи як умови допомоги бездоглядним і безпритульним дітям. Це цікавий напрям соціально-педагогічної дії, який ми розглядаємо як профілактичний засіб. Однак умови перебування дітей у притулку мають параметри стаціонарного закладу, де діти прибувають з досвідом вуличного життя і ця обставина зумовлює нас розробляти методики короткотермінової соціально-педагогічної допомоги, створення спеціальних умов для їх виховання та освіти.

Наш досвід роботи вказує на те, що дітям, які потрапляють до притулку, насамперед необхідно надати комплекс юридичних, медико-психологічних і соціально-педагогічних послуг, спрямованих на лікування, зняття агресивності, налагодження нормальної комунікації і таке інше.

На кожного підлітка на основі експрес-діагностики складаємо соціально-психологічну карту, в якій подаємо відомості про батьків, обставини сімейного життя, причини, через які дитина залишилась бездоглядною, визначається медичний анамнез та рекомендації щодо подальшої виховної та корекційної роботи. В ході обстеження визначаються проблемні зони, і на їх основі розробляємо соціально-психологічні карти (таблиця 1), в яких виписуємо показники розвитку особистості на момент обстеження і визначаємо завдання, спрямовані на розв'язання певних проблем. Основними сферами оцінки є стан фізичного і психічного здоров'я, особистісні характеристики, комунікативні особливості, пізнавальні здібності, побутові навички, навчальна діяльність, соціальні навички.

Карта соціально-психологічного стану Олега М. (12років) (витяг)

<i>Сфера оцінки</i>	<i>Стан на момент обстеження</i>	<i>Заходи, спрямовані на розв'язання проблеми</i>
Фізичний стан	Відповідає віковій нормі	
Пізнавальні здібності	За достатніх показників механічної пам'яті та загальної обізнаності демонструє низькі показники вербального інтелекту, здатності до узагальнення, концентрації уваги і. т. інше	Потребує розвитку передумов інтелекту(концентрації уваги, формування навичок зорово-моторної координації)
Навчальна діяльність	Усвідомлює що, навчається погано, але вважає, що це в житті не головне Пізнавальні інтереси обмежені.	Потребує психолого-педагогічної корекції, спрямованої на формування мотивації до навчання, розширення кола інтересів
Соціальні навички	Доросле життя уявляє неясно, реальних планів не має.	Потребує допомоги у формуванні найближчих життєвих планів, підготовки до самостійного життя, формування уявлення про шляхи здобуття професії
Побутові навички та навички самообслуговування	Володіє навичками самообслуговування, необхідними для свого віку. Дбає про свою зовнішність, намагається гарно одягатись	Потребує допомоги щодо формування вмінь правильно користуватись побутовою технікою

Така карта є базисом для планування роботи соціального педагога, який, враховуючи час перебування дитини у закладі, розробляє і реалізовує тренінгові програми щодо корекції певних соціально-психологічних новоутворень та розробляє відповідні рекомендації для соціальних педагогів, практичних психологів шкіл, працівників соціальних служб.

Проте у переважній більшості карти разом із особовими справами передаються у школу чи сім'ю і рекомендації практично залишаються не реалізованими.

Висновки... Отже на основі проведеного дослідження з'ясовано, що головною причиною дитячої бездоглядності є деструктивні зміни, що перманентно відбуваються у суспільстві, та проблеми сім'ї, які проявляються в її економічній залежності від середовища, асоціальності та бездуховності. Це, у свою чергу, породжує феномен відторгнення дитини від біологічної (прийомної) сім'ї. У пошуках власного ідеалу така дитина не знаходить надійної духовної опори у родинному колі, залишає сім'ю, стає частиною вуличного неформального середовища, розвивається за його корпоративними законами. Такий стан тимчасово задовольняє її потреби, створює ілюзорне відчуття комфортності. Насправді формується психологічний комплекс з проявами агресивної поведінки, медико-психологічними та педагогічними проблемами.

Потрапивши до притулку, ці діти одержують відповідні медичні, соціально-педагогічні та юридичні послуги, направляються в сім'ю, до опікунів чи школу-інтернат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ярмаченко М.Д. Дитяча безпритульність // Педагогічний словник. – К.: Педагогічна думка. 2001 – С.147-148.
2. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – С.136-142.
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – С.140.
4. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки. Навчальний посібник / В.М.Оржехівська. В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2004. – 177с.
5. Якубова Ю.М. Антонова-Турченко А.Г., Святненко Г.В., Московка М.М. Проблемні сім'ї: діти і батьки. – К., 1998. – 137с.
6. Волинець Л.С., Січкарик О.О. Діти вулиці в Україні: ситуаційний аналіз. – К.: Сфера, 2004. – 80с.
7. Психолого-педагогічна реабілітація дітей вилучених із праці на вулиці / За ред. О.П.Петрущак та І.І.Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 232с.

8. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / За ред. О.П.Петрущак та І.І.Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 248с.
9. Капська А.Й. Соціальна робота: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 328с.
10. Макаренко А.С. Педагогічна поема. Вибрані твори в 3-х т. – К.: Радянська школа, 1984. – Т.1. – С.37-504.

Анотація

Н.В.Соловей, А.М.Гуцалюк

Детская беспризорность: отдельные выводы из социально-педагогической практики в условиях приюта для несовершеннолетних

В статье рассматриваются вопросы детской беспризорности как результата социально-экономических и политических деструкций в обществе. Исследуется социально-психологический портрет детей в условиях приюта для несовершеннолетних. На основе практического опыта предлагаются формы социально-педагогической работы с ними.

Ключевые слова: проблемная семья, детская беспризорность, дети улицы, детский приют, социально-педагогическая работа.

Summary

M.V.Solovei, A.M.Gutsaliuk

Homelessness: Separate Conclusions from Social-Pedagogical Practice in the Conditions of Underage Orphanage

The article deals with the questions of homelessness as a result of social- economical and political distractions in the society. Social-psychological portrait of underage children in the conditions of orphanages is examined. On the basis of the practical experience new forms of social-pedagogical work with them are suggested.

Key words: Problem family, homelessness, street children, orphanage, social-pedagogical work.

Дата надходження статті

„5” жовтня 2007 р.

УДК 371.13.004.03236 (045)

Н.М.СТЕЦЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Умань)

В.П.СТЕЦЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Умань)

**ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ
В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ**

У статті на основі аналізу науково-методичних джерел розкривається потенціал використання мультимедійних презентацій в процесі підготовки вчителів за вимогами Болонської угоди.

Ключові слова: Болонський процес, модернізація, мультимедіа, презентація, інтерактивна технологія.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Проблема врегулювання розвитку вищої освіти в Україні у контексті Болонського процесу надзвичайно актуальна, оскільки порушує питання адаптування вітчизняної системи вищої освіти до загальноєвропейського освітнього простору. Для того, щоб зробити європейську освіту привабливою для потенційного абітурієнта й роботодавця, було розроблено комплекс заходів із реформування, розрахований на десять років. Відбулося офіційне прийняття України до країн – учасниць процесу. Тепер повинен пройти період удосконалення, остаточної адаптації. Українські вузи розпочали цей процес для досягнення більшої популярності та вищої якості нашої освіти. Університети України продовжують поступово модернізувати принципи організації навчального процесу відповідно до вимог Болонської угоди.

Перехід на Болонські принципи передбачає впровадження у вузі дворівневої підготовки (бакалавр, магістрант), кредитно-модульної системи, яка повинна опиратися на гнучку структуру загальноосвітніх стандартів компетентнісного типу, що в своїй основі містить проектування результатів навчання.

Сучасний ринок праці швидко змінюється. Поки студент навчатиметься п'ять років, попит на спеціаліста обраного ним фаху може взагалі зникнути. І йому доведеться починати процес навчання з початку. Кредитно-модульна система організації навчального процесу в університетах